

УДК 316.477

ІННОВАЦІЙНА РОБОТА З ДІТЬМИ-СИРОТАМИ ЯК ЧИННИК ЇХ УСПІШНОЇ АДАПТАЦІЇ.

Димитрова Л.М., д.ф.н., проф.
Борисова І.С., магістр

Найважливішою проблемою держави, суспільства, соціологічної науки залишається поширеність соціального сирітства і його наслідків. У статті розглядаються істотні проблеми, що перешкоджають інтеграції випускників сирітських установ у суспільство та основи інноваційної роботи з дітьми-сиротами як чинник їх успішної адаптації.

інноваційна робота, кризова служба для дітей і підлітків, молодіжна міліція, соціально-реабілітаційний готель, «тимчасова» сім'я, модель соціальної адаптації.

By the major problem of the state, societies, sociological science there is prevalence of social orphanhood and his consequences. Important problems which hinder integration of graduating students of orphan establishments in society and bases of innovative work with children-orphans as a factor of their successful adaptation are examined in the article.

Важнейшей проблемой государства, общества, социологической науки остается распространенность социального сиротства и его последствий. В статье рассматриваются важные проблемы, которые препятствуют интеграции выпускников сиротских учреждений в общество и основы инновационной работы с детьми-сиротами как фактор их успешной адаптации.

Ключові слова: соціальне сирітство, діти-сироти, соціальні сироти, соціалізація, адаптація,

У всьому світі є діти-сироти, і наша країна, звичайно, не виключення. Складна соціально-економічна ситуація в країні сьогодні, на жаль, впливає і на українську сім'ю. Йдеться мова про соціальне сирітство, тобто про неблагополучні родини, яких позбавляють батьківських прав (батьки – алкоголіки, наркомани, злочинці, батьки, які жорстоко ставляться до своїх дітей, не займаються їх вихованням, примушують працювати, жебракувати). За офіційними даними сьогодні в Україні більше 100 тисяч дітей позбавлені батьківського піклування та виховуються в державних закладах: школах-інтернатах, дитячих притулках; 40% з цих дітей не мають рідних взагалі. А за неофіційними даними безпритульних дітей, жебраків, дітей, що відносяться до груп ризику, сиріт, дітей із соціально неблагополучних сімей налічується у декілька разів більше, понад один мільйон. Щороку 6 тисяч осіб в Україні позбавляють батьківських прав. Ці цифри просто шокують. Щорічно майже 900 новонароджених стають соціальними сиротами вже в перші дні свого життя через відмову від них матерів ще у пологовому будинку.

Зрозуміло, що таке негативне і соціально небезпечне явище привернуло увагу багатьох дослідників, як вітчизняних, так і зарубіжних. Позбавлення дітей батьківської опіки досліджуються в працях багатьох науковців: О.Балакіревої, О.Безпалько, Л.Волинець, С.Воскобойнікової, М.Галагузової,

А.Капської, Б.Кобзаря, І.Пєши, А.Прихожана, Н.Толстих, Є.Рибінського, Ю.Якубової та ін. [3]. Що свідчить про значну актуальність даної проблеми.

Сучасні процеси модернізації українського суспільства відбуваються на тлі руйнування ідеалів, переоцінки цінностей і, найчастіше, супроводжуються падінням моралі, підризом основ суспільного буття людей. Криза моральності є одним з факторів, які послаблюють соціалізуючі функції сім'ї, що спровокували небувалий рецидив сирітства й дитячої бездоглядності в Україні. У свою чергу, неефективність діяльності державних служб соціальної опіки, медицини, освіти і культури обернулася некерованою ситуацією дитячої бездоглядності. У статті розглядаються істотні проблеми, що перешкоджають адаптації дітей-сиріт у суспільство та основи інноваційної роботи з вихованцями дитячих будинків як чинник їх успішної адаптації.

Міжнародна практика опіки й піклування свідчить, що Україна є не єдиною країною, яка відчула проблему сирітства, тому ми можемо спостерігати появу соціального сирітства й у високорозвинених країнах. Зокрема, дане явище широко розвинено серед афроамериканського населення Сполучених Штатів Америки, а в Німеччині і Франції та інших станах Євросоюзу бездоглядність і сирітство функціонує в емігрантському так званому «кольоровому» середовищі, що обумовлено ринком праці й залученням дешевих робочих ресурсів. Південна Корея

зіштовхнулася із проблемою соціального сирітства внаслідок військової експансії США, що призвело до відмови корейнок виховувати дітей американських солдатів. Високий рівень безробіття в Польщі й канони ортодоксального католицизму, що забороняють аборти, також провокують ріст відмовних дітей. Фактично міжнародне співтовариство також ставить питання сирітства на рівні міждисциплінарного наукового осмислення в якості пріоритетних національних проблем [8].

На сьогоднішній момент діти утворюють дві великі групи: це група ризику по соціальному сирітству, і група дітей, що вже мають статус сиріт. У свою чергу, перша група також поділяється на дві підгрупи: діти з неблагополучних сімей (батьки вживають алкоголь, наркотики, Вич-Інфіковані, не працюють, роблять протиправні дії, жорстоко поведуться зі своїми дітьми, не піклуються про дітей), діти з особливостями розвитку й інвалідністю (з порушеннями інтелектуального й фізичного розвитку, що мають хронічні важкі захворювання, інваліди). У неблагополучних сім'ях ризик пов'язаний з відмовою від дитини, втечею дитини із сім'ї, позбавленням батьківських прав, потрапляння батьків у місця позбавлення волі. У сім'ях, де є діти з особливостями розвитку й інвалідністю, ризик пов'язаний з відмовою від дитини, організація дітей в інтернатні заклади, що веде до послаблення зв'язків із сім'єю, до фактичного сирітства [2].

За даними Державного комітету статистики, за останні десять років спостерігається загальне зменшення чисельності дітей в Україні. Аналізуючи статистичні дані, слід підкреслити, що в Україні тенденція зменшення дитячого населення має сталий характер, утрачені традиції багатодітності, усе більше сімей обмежуються народженням лише однієї дитини. У цілому стан сім'ї та шлюбу на сучасному етапі розвитку українського суспільства можна охарактеризувати як кризовий.

Перш за все, загострення демографічної кризи спричиняється недостатнім матеріальним і фінансовим забезпеченням сім'ї. Але на сьогоднішній день з'являються нові чинники, які зумовлюють малодітність сімей та "відмежування" дитини від родини. Помітною тенденцією останніх років є відокремлення сім'ї від батьківства. Вона проявляється в значному збільшенні неповних сімей та невиконанні подружжям батьківських обов'язків стосовно народженої дитини.

Протягом останніх років в нашій державі здійснено досить багато соціально-

економічних заходів, спрямованих на запобігання сирітству. Розвиваються нові форми допомоги сім'ям і дітям, відкриваються нові територіальні центри соціальної підтримки сім'ї, психолого-медико-соціальної допомоги дітям, притулки, «телефони довіри» і т.п. Однак при явній позитивності цих мір, вони не приводять до зменшення соціального сирітства. Ми звикли пояснювати сирітство причинами соціального характеру: бідність, убогість, безробіття, алкоголізм батьків і т.п., однак багато народів (держави, країни), переживаючи економічні кризи, не знали такого росту числа дітей, залишених батьками.

Фахівці, що займаються проблемами навчання й виховання дітей, направляють свої зусилля на пошук найкращих шляхів і способів розвитку дитини, майбутнього повноцінного, відповідального й самостійного члена суспільства. При варіативності методологічних підходів, сутність об'єкта, на який впливають педагоги, соціальні працівники, соціальні педагоги, батьки, фахівці соціально-культурної діяльності й ін., одна - соціалізація людини. Тому важливо знайти механізми впливу на соціалізацію особистості, що забезпечують успішне входження дитини в життя суспільства, вибудувати систему якісної соціальної, психолого-педагогічної допомоги й підтримки дітей і молоді.

Дітей, що вже стали сиротами, як правило, розміщують у дитячих будинках. Дитячий будинок, даючи притулок дитині-сироті, створює дитині проблему соціальної адаптації до життя за рамками дитячого будинку. Діти-сироти і діти, що виховуються в будинках-інтернатах, мають психічну депривацію, що проявляється в організації спілкування як з однолітками, так і з дорослими, із зовнішнім середовищем. Досить часто діти мають низьку самооцінку, самоповагу, що породжує недовіру, агресивність, замкнутість, як наслідок - необдуманість вчинків, ризикована поведінка. Діти, які живуть в школах-інтернатах і дитячих будинках, легко піддаються маніпуляції з боку дорослих.

Виникає проблема адаптації до життя в суспільстві, тому створюються програми соціальної адаптації й навчання навичкам самостійного життя випускників інтернатів і дитячих будинків. Ці програми спрямовані на подолання наслідків тривалого перебування в інтернатних установах.

Інноваційна робота в області соціального сирітства слабо розвинена й на відміну від інших сфер, що турбуються про дитинство не носить масового характеру.

Однак це не означає, що вона не розвинена взагалі. У країні є приклади рішення проблем сирітства. На даний час створені поки тільки одиничні служби, програми, моделі, але вони є. Розглянемо суть деяких інноваційних напрямків.

Кризова служба для дітей і підлітків: вона є центральною в профілактичній роботі. Звернення до кризових служб для дітей підлітків і їхніх сімей дозволяє запобігти погіршенню ситуації в сім'ї й вилучення з неї дитини. Модель заснована на комплексному підході (надання одночасно медичної, психологічної, педагогічної, соціальної і юридичної допомоги) у роботі з дітьми, що переживають гострі психологічні, соціальні й інші проблеми, а також сім'ями, що перебувають у кризовій ситуації. Кризова служба складається з п'яти основних структурних компонентів: кризовий телефон екстреної психологічної допомоги; підрозділ консультативної медико-психологічної допомоги; підрозділ психолога педагогічної допомоги; підрозділ соціально-правової допомоги; організація груп самопомоги або соціально-терапевтичної профілактики середовища оточення [7].

Але, зазначимо, в нашій державі кризова служба для дітей і підлітків є єдиною службою, що функціонує на достатньому рівні та цього не досить. Тому ми повинні звертатися до досвіду зарубіжних країн і, можливо, вчитися у них організації роботи з дітьми-сиротами.

Хотілося б зазначити такі, більш перспективні підходи в роботі з дітьми-сиротами, які б соціальні працівники могли просувати в нашій державі, не тільки для реабілітації дітей-сиріт та їх успішної адаптації, а й для повернення таких дітей у сім'ю:

Це створення молодіжної міліції, до функцій якої входить робота з проблемними дітьми та сім'ями. Міліція має право накладати адміністративні штрафи на батьків, які залишають неповнолітніх без догляду. Тісно співпрацює з працівниками-інспекторами. Підтримці міліції буває їм часто потрібна коли вони відвідують асоціальні родини, займаються пошуком дітей, надають юридичну чи практичну допомогу у випадку порушення неповнолітніми закону.

Одним із напрямів деінституалізації може бути створення «дитячих сіл» для сиріт. Це своєрідний «хутір» на околиці міста, де в окремих будинках можуть проживати 10-12 родин. У їх складі – дорослий наставник та 6-8 дітей. Братів і сестер не розлучають.

Майбутні наставники мають проходити професійний відбір, час від часу

поповнюючи свої знання. Психолог і вихователь допомагають їм у вихованні.

Діти навчаються в місцевій школі, займаються суспільно корисною діяльністю. Фінансова підтримка громади – пожертвування фірм, окремих осіб.

Наступна ступінь – будинок для молодих, де юнаки і дівчата мешкають після закінчення школи. Чотири роки вони живуть в окремих квартирах, які оплачує місцева влада. За цей час молоді люди мають освоїти професію і знайти роботу [6].

Соціально-реабілітаційний готель – це установа, де діти й підлітки, що перебувають у кризовій ситуації, можуть (за згодою батьків і опікунів) проживати поза будинком протягом декількох тижнів і одержувати педагогічну, психологічну й медико-оздоровчу допомогу. У цей період їхні батьки також одержують спеціалізовану допомогу. Проживання в готелі припускає продовження нормального активного життя дітей; занять у школі й іншими справами після уроків. Важливим реабілітаційним фактором роботи готелю є сімейна модель організації дитячого побуту, занять і спілкування.

Професійна «тимчасова» сім'я служить для екстреного прийому дитини на перші два-три дні, поки для нього підберуть іншу тимчасову сім'ю, де він перебуває до визначення свого статусу або до повернення в рідну сім'ю.

Програма повернення дітей у рідні сім'ї припускає організацію роботи, яка об'єднує психологічну допомогу із соціально-матеріальною підтримкою сім'ї, причому матеріальна допомога розвиває мотивацію суб'єктів для участі в процесі реабілітації.

Моделі соціальної адаптації сиріт до незалежного життя можливі за умови, якщо дитина знаходиться в інтернатній установі, тільки тоді постає проблема її наступної адаптації до життя в суспільстві. Тому створюються програми соціальної адаптації й навчання навичкам самостійного життя випускників інтернатів і дитячих будинків. Ці програми спрямовані на подолання наслідків тривалого перебування в інтернатних установах.

Модель постінтернатної адаптації включає: блок психолого-педагогічних послуг; блок соціально-правових послуг; соціопедагогічне реабілітаційне середовище.

Модель соціальної адаптації вихованців дитячих будинків ґрунтується на спільній діяльності дорослих і дітей-сиріт, у ході якої відбувається дорослішання останніх, їхнє звільнення від дезадаптації, що виникли від тривалого періоду проживання в інтернатних установах. Обидві моделі поєднують обов'язковий

компонент: умовою соціальної адаптації дітей-сиріт є встановлення з дітьми емоційних зв'язків у формі кураторства або наставництва [2].

Як показує практика, моделей соціальної адаптації сиріт досить багато. Аналіз інноваційних проектів показує, що адаптація сиріт до самостійного життя відбувається за певних умов:

- спільна діяльність дорослих дітей спрямована на поступове підвищення рівня самостійності дітей-сиріт;

- у дітей є можливість установити з дорослим постійний емоційний контакт, що заохочується й підтримується з боку наставника;

- створено педагогічне, соціально-реабілітаційне середовище;

- робота проводиться не менше трьох років.

Таким чином, аналіз сучасних моделей профілактики сирітства виявляє різноманіття організаційних підходів у рішенні проблеми, однак на рівні педагогічної системи розвитку особистісного потенціалу дитини-сироти, пояснення методологічних підходів його особистісного саморозвитку, подібних підходів не спостерігається. Разом з тим, педагогіка соціально-культурної діяльності покликана стати найважливішою умовою розвитку самостійності, ініціативи, знаходження сенсу життя, творчого розвитку й самореалізації дитини-сироти.

За всіх часів у всіх народів подолання кризових ситуацій зв'язувалося з реалізацією творчого потенціалу культури, зі зростанням подальшого розвитку кращих традицій, серед яких особливе місце належить ефективному використанню об'єктивних можливостей мистецтва, народно-художньої творчості, ігрових і соціально-культурних технологій як засобу естетичного, емоційного, духовного виховання й перевиховання дітей.

В умовах динаміки модернізаційних процесів істотно зростає вплив соціокультурної ситуації на характер і зміст способу життя, побуту, дозвілля жителів соціуму. Завдяки різноманітним методам, формам впливу на особистість дитини соціально-культурна діяльність здатна змінити світогляд, поведінку, розвивати ініціативу, самодіяльність, сформувати моральні цінності, духовні потреби в соціально-культурній і культурно-побутовій сфері. У самому змісті соціально-культурної діяльності тісно взаємодіють різні напрямки суспільного виховання дітей.

Без сумніву, проблема соціального сирітства вимагає варіативних підходів і методів у рішенні даного питання. Однак необхідно ще раз підкреслити, що

відсутність ефективної системи профілактики сирітства, що повинна виражатися у своєчасному виявленні сімей і дітей групи ризику, діагностики й допомоги, є грізним чинником, що приводить до росту сирітства.

Нам видається, що профілактична діяльність, спрямована на попередження девіантної поведінки сиріт буде більш ефективною, якщо педагогічна програма діяльності інтернатного закладу буде ґрунтуватися на технологіях соціально-культурної діяльності, які сприяють: активному включенню дитини в соціально-культурний процес (виховання, навчання, розвиток), мотивованому певними інтересами, потребами, розвитку творчих зусиль і здібностей, інтелектуальному й духовному відновленню, розвитку загальнолюдських цінностей і гуманізації відносин між вихованцями, зміні поведінки й вихованню здорового способу життя.

Література:

1. Герасимова Г. Проблемы обучения и воспитания в детских домах, школах-интернатах // Воспитание школьников. – 1988. - №6. – С.50-52.
2. Герасимова И.А. Социально-культурные подходы профилактики сиротства в Российском обществе // Вестник МГУ Культуры и искусств. – 2006. - №3(часть1). – С.171-175.
3. Дейна В.В. Соціально-педагогічна робота з дітьми та молоддю // Соціально педагогіка: теорія та практика. – 2006. - №1. – С.33-37.
4. Косова Н.М., Гурина И.Н Модель профилактики социального сиротства // Соціально робота в Україні:теорія і практика. – 2007. - №2. – С.103-113.
5. Назуркина Л.И. Комплексная реабилитация детей и подростков — социальных сирот // Работник социальной службы. – 2002. - № 3. – С.39-44.
6. Попов С. Інноваційні підходи до проблем соціального сирітства // Соціальный захист. – 2008. - №1. – С.43-45.
7. Соціально сирітство в Україні: експертна оцінка та аналіз існуючої в Україні системи утримання та виховання дітей, позбавлених батьківського піклування / Л.С. Волинець, Н.М. Комарова та ін. – К.: Видавництво, - 2002р.
8. Зарецкий В.К., Холмогорова А.Б, Дубровская М. О., Ослон В.Н. Пути решения проблемы сиротства в России. - М.: ООО «Вопросы психологии», 2002. - С. 208.